

Історико-правова природа

становлення правового регулювання прав стягувача у виконавчому провадженні

К. Л. Каращук

старший державний виконавець відділу примусового виконання рішень Департаменту Державної виконавчої служби, здобувач Інституту законодавства Верховної Ради України

У цій статті досліджується актуальна проблема адміністративного законодавства – розвиток, становлення і зміна прав стягувача в різні історичні періоди в Україні.

Ключові слова: Державна виконавча служба України, стягувач, боржник, Київська Русь.

В этой работе исследуется актуальная проблема административного законодательства – вопрос о изменении и становлении прав взыскателя в разные исторические эпохи в Украине.

Ключевые слова: Государственная исполнительная служба Украины, взыскатель, должник, Киевская Русь.

The article is dedicated to the analyses of the rights of recoverer which is a relevant problem in the administrative law. The author examines the change of the recoverer's rights during through the history of Ukraine.

Keywords: State enforcement authority of Ukraine, collector, debtor, Kiev Rus.

Питання правового регулювання діяльності виконавчої служби України, співвідношення прав стягувача та боржника, проблема статусу державного виконавця не втрачають своєї актуальності. В зв'язку з прийняттям нової редакції Закону України «Про виконавче провадження» на сьогодні увага громадськості та наукового співтовариства зосереджена на дослідженні основ діяльності Державної виконавчої служби України. Особливої уваги заслуговує питання захисту прав стягувача у виконавчому провадженні. Для глибинного дослідження питання ми звернулися до ретроспективного аналізу особливостей правового регулювання виконавчої служби та забезпечення прав стягувача в Україні і надаємо найновішу інформацію про стан проблем відповідно до чинного законодавства України.

Перш ніж аналізувати історико-правову природу становлення правового регулювання прав стягувача у виконавчому провадженні, розглянемо поняття «стягувач». Існує кілька підходів до розуміння суті поняття «стягувач». Деякі науковці вважають стягувачем «сторону, на чию користь здійснено стягнення і вимагається виконання рішення суду чи іншого акта». Інші вважають, що стягувач є стороною, яка вимагає виконання рішення чи іншого акта. Також, наприклад, С. Щербак дає таке визначення «стягувача»: стягувач – це особа (фізична або юридична), яка має право вимагати від інших осіб певних підтверджених виконавчим документом дій або утримання від вчинення правопорушень і яка першою заявила про порушення виконавчого провадження [4, с.111]. Проте ці визначення є неповними, адже не враховують передбачену законом можливість відкриття виконавчого провадження за заявою прокурора і той факт,

що особи стають сторонами виконавчого провадження з моменту його відкриття. Вважаємо найповнішим визначення, надане в Законі України «Про виконавче провадження» (стягувач – це фізична або юридична особа, на користь чи в інтересах якої видано виконавчий документ), оскільки це визначення передбачає не лише наявність рішення суду, а й наявність виконавчого документа, необхідного для початку виконавчого провадження.

Визначивши поняття «стягувач», перейдемо до аналізу особливостей виконавчого провадження та законодавчих актів по забезпеченню прав стягувача. Особливої уваги ми надаємо дослідженню питання прав стягувача у Київській Русі.

Слід наголосити на тому, що система примусового виконання рішень є невід'ємною частиною публічної влади на всіх етапах її створення та функціонування. Аналізуючи історичний розвиток інституту примусового виконання рішень, зазначимо, що судові рішення, які потребували примусового виконання, найчастіше стосувалися здійснення стягнень та виконання кредитних зобов'язань.

Загалом в процесі розвитку та становлення інституту примусового виконання рішень відповідно до рівня регламентації діяльності судових виконавців та кодифікації норм права можна виділити такі етапи: ябедняківський (X – XI ст.), мечниківський (XII ст.), приставський (XIII – XV ст.), магдебурзький (XV – поч. XVIII ст.), капітано-ісправський (XVIII – поч. XIX ст.), судово-приставський (др. пол. XIX ст. – 1917 р.) та радянський (1917–1991рр.).

Розглядаючи процес виникнення та становлення інституту примусового виконання рішень на території сучасної України, слід розпочати з аналізу «Руської правди», що стала найвизначнішим збірником руського права. «Руська правда»

була укладена у XI – XII ст. і базувалася на нормах тогочасного звичаєвого права. Ця культурна пам'ятка дійшла до нас у трьох редакціях: Коротка (Краткая) правда, Велика або Широка (Пространная) правда та Скорочена правда. Кожна з редакцій відображає не тільки певний період української історії, а й пануючі принципи здійснення правосуддя. Порівнюючи «Руську правду» з аналогічними західноєвропейськими збірками правових норм (Lex Salica, Lex Ripuaria), підкреслимо, що в «Руській правді» також над судовими вироками конкретного змісту переважають суто формалістичні та символічні процесуальні правила. Крім того, немає розподілу на галузі права (публічне право не відділене від приватного, відсутнє розрізнення кримінального та цивільного права). Проте позитивно вражають досить розвинені норми торговельного права. Щодо процесуального права, слід зазначити, що у XI – XII ст. воно містило значну кількість примітивних норм первісного судочинства, що були спільні для римо-візантійського та старогерманського права того часу, а саме: інститут кровної помсти, віра (Wergeld), розшук крадених речей – «свод» [2].

Проаналізувавши кожну з редакцій «Руської правди», можемо зробити такі висновки. Період чинності «Короткої правди» пов'язують з періодом діяльності та реформ княгині Ольги. Визначальним вкладом цієї редакції був поступовий перехід від інституту кровної помсти до грошових стягнень та введення інституту державних представників – обетників або ябедників. «Руська правда» свідчить про поступовий рух у напрямі до феодального права, зокрема було введено захист судових виконавців – ябедників та інших князівських дружинників, як представників сторони стягувача, від посягання на їх життя під час виконання рішень суду чи князя.

Досить часто стягувач змушував боржника відпрацьовувати свій борг, свідченням цього стала поява «холопства», тобто закріпачення, що передбачалося у ст. ст. 68-69 «Руської правди». До того ж стягувач мав право забрати до себе в холопство не тільки боржника, а й усю його сім'ю, якщо борг був значним. Цікавим є той факт, що від закріпачення звільнялися тільки купці, якщо борг був зумовлений «нещасними» обставинами. В такому випадку купці отримували право на відстрочку. Загалом найчастіше стягувачами виступали багатії, феодали, а боржниками – збіднілі міщани та селяни. Як бачимо, стягувач мав набагато більші права, порівняно з боржником за часів Київської Русі, що на той час, як і інші країни Європи, була феодальною державою з класовим суспільством.

Слід зазначити, що за часів дії «Руської правди», стягувач найчастіше сам і здійснював стягнення, що передбачалося у ст. 34 «Руської правди». Ябедники і мечники здійснювали стягнення на користь держави, тобто князя. Згодом поширена редакція «Правди», джерелом якої стали «Коротка правда» і «Устав Володимира Мономаха» (про стягнення процентів і про закупі), ввела новий тип виконавця – «тивун бояреск», окрім ябедника і мечника, а також завершила зміну статусу судового виконавця від військового до державного чиновника [3, с. 53].

Третя редакція «Руської правди» – «Скорочена» – з'явилася у другій половині XII ст. З тексту Новгородської та Псковської судних грамот бачимо, що стягувач отримав право претендувати на рухоме і нерухоме майно боржника, і навіть на саму особу боржника [4, с. 34]. Так, у Псковській грамоті зазначається, що до боржника може бути застосована навіть смертна кара, якщо стягувач проти цього не заперечує. Проте більшість боржників каралися ув'язненням [5].

У XVI ст. в Московії рішення суду виконувалися судовими приставами. Якщо боржник не міг виконати рішення суду, він ставав жертвою жорстоких тілесних покарань. Щодня боржника били батоном, відбувався так званий «правіж», доки він не виконував рішення. Якщо навіть протягом року покарань винний не зміг зібрати необхідну суму, він був змушений продати свою дружину або дітей і виплатити борг [6, с. 53-54].

Протягом XV – поч. XVII ст. на території України діяли Литовські статuti та Магдебурзьке право. Слід згадати і про Березневі статті 1654 р., які хоча й не містили норм, що прямо стосувалися примусового виконання судових рішень, проте саме цей документ призвів до входження Гетьманщини на правах автономії до складу Росії. Внаслідок цього у Гетьманщині була закріплена правова система, яка склалася у період народно-визвольної війни 1648–1654 рр. і стала поєднанням норм Литовських статутів, Магдебурзького права, нормативних актів гетьманської влади та звичаєвого права. Проте, звісно, найбільший вплив на становлення інституту судових виконавців здійснювався саме зі сторони Російської імперії [7, с. 142].

1 серпня 1737р. видається Указ, який зобов'язував «несостоятельных должников» незалежно від суми боргу, відпрацьовувати стягувачам борг, кредитор отримав право викупати «несостоятельных должников», і тільки, якщо стягувач відмовлявся від боржника, його висилали до Сибіру. На підставі згаданого Указу, у випадку неповернення боргу у зазначений строк, заставне майно боржника підлягало примусовому продажу [8, с. 50].

Указом Сенату від 19 липня 1784 р. встановлений порядок відрахувань 1/3 від «жалованія» – в рахунок погашення боргу і застосовувався до всіх осіб, що

перебували на державній службі. Примусова розстрочка, як вид стягнення, була своєрідним привілеєм для представників панівного класу, що позбавляла їх від боргового затримання. Для інших осіб, «звання подлого», передбачалося направлення в «работные дома», відкриті за Указом Сенату від 31 січня 1783 р. у всіх губерніях.

Згідно з «Уставом о банкротах» 1800 р., неоплатних боржників, незалежно від суми боргу, замість висилання до Сибіру, ув'язнювали строком до 5 років, після цього стягнення з них припинялося. Для захисту прав кредитора передбачалися арешт майна боржника, опис та продаж майна боржника, при цьому стягувач мав право направити для участі в описі майна свого повіреного.

Детальніше права стягувача та діяльність поліції з провадження стягнень та застосування заходів примусового виконання була регламентована у 1832 р. «Сводом законов Российской империи» та «Положенням про порядок опису, оцінки та публічного продажу майна». Стягувач отримав право подавати звернення щодо стягнення на рухоме та нерухоме майно боржника, а також на вирахування з платні та оренди, відпрацювання боргу [9, 14].

Найбільш продуктивним періодом у формуванні інституту примусового виконання рішень можна вважати другу половину XIX ст., оскільки, починаючи з 1864 р., цар Олександр II розпочав масштабну судову реформу. Основовими документами цього періоду стали «Учреждение судебных установлений» [10] (далі – УСУ), «Устав гражданского судопроизводства» [11] (УГС), «Устав уголовного судопроизводства» [12] (УУС) від 20 листопада 1864 р. Крім офіційних документів, була зроблена значна кількість рекомендацій та посібників щодо діяльності судових

приставів по здійсненню стягнення, які мали неофіційний характер [12, 175].

Судові статuti 1864 р. закріплюють один з базових принципів по забезпеченню прав стягувача, а саме: принцип диспозитивності, який виявлявся у тому, що судові рішення виконувалися лише за бажанням стягувача [12, с. 121]. Стягувач, який бажав виконати рішення, повинен був звернутися до суду, що ухвалив рішення, з усним або письмовим проханням про видачу йому виконавчого листа. Отримавши виконавчий лист, він звертався з усним або письмовим проханням до голови відповідного суду про призначення судового пристава. Призначався судовий пристав і приступав до виконання рішення негайно після отримання виконавчого листа, який видавався йому або ж позивачеві для передачі відповідному приставу (ст. 939 УГС). Судовий пристав був зобов'язаний повідомляти голову суду про всі обрані способи виконання рішення, а також про його відстрочку (ст. 940 УГС).

Слід відзначити, що вказівка способів стягнення залежала від стягувача, тому суд, присуджуючи стягнення, не мав права обмежувати стягувача вказівкою того майна боржника, на яке може бути звернене стягнення. Таким чином, від стягувача залежав і спосіб виконання, і те конкретне майно боржника, яке цікавило стягувача. Суд не мав права замінити іншим способом вибраний стягувачем спосіб виконання, або вибране стягувачем майно замінити іншим майном за вказівкою боржника. Якщо судовий пристав відмовлявся виконувати стягнення відповідно до вказівок стягувача, то стягувач мав право вимагати, щоб це було зафіксовано у прошнурованому журналі (ст. 948 УГС), а також міг подати скаргу до суду, в окрузі якого виконувалося рішення (ст. 926 УГС). Але й судовий пристав, і стягувач були обмежені рамками

закону, а саме ст. 933 і ст. 934 УГС, в яких встановлювалися способи виконання. Як бачимо, тогочасне законодавство надавало широкі права стягувачу, проте також забезпечувало і захист боржника, тому «для захисту особистої свободи боржника закон указував допустимі ним способи виконання і забороняв вдаватися до таких способів, які ним не передбачені» [11, с.11-12].

Дослідниця Н. Стеценко наголошує, що при виконанні рішень суду для здійснення провадження і забезпечення реалізації прав стягувача пристав мав право застосовувати заходи примусу, що було зазначено у ст. ст. 316-320 УСУ. Так, відповідно до норм «Устава гражданско-го судопроизводства», судовий пристав був наділений правом вживати наступні заходи примусу для виконання судових рішень: «боргова яма» (особистий арешт боржника – на прохання стягувача, якщо боржник не виконував рішення суду і не мав майнових ресурсів для сплати боргу); заборона виїжджати з місця проживання чи з місця тимчасового перебування; виклик боржника для надання відомостей про кошти для виконання рішення суду [13, с.176].

Цікаво, що в борговій ямі боржник утримувався за рахунок стягувача, який перераховував кошти на утримання управи. Якщо кошти на утримання закінчувалися, боржника негайно звільняли з боргової ями. Стягувач мав право в будь-який момент знову внести грошову суму на утримання боржника, і після цього його знову примусово повертали до боргової ями. Таким чином, боржник цілковито залежав від волі стягувача, який, завдяки тогочасному законодавству, мав значно більше прав, ніж обов'язків.

Слід наголосити на тому, що у процесі звернення стягнення на майно пристав накладав на нього арешт, здійснював

опис майна та вживав заходів для його збереження. Проте, крім виконання рішень судів у цивільних справах, судові пристави також виконували рішення щодо грошових стягнень у кримінальних справах (наприклад, при завданні шкоди чи збитків, а також для відшкодування судових витрат). Ці правовідносини регулювалися ст. ст. 954 та 994 «Устава уголовного судопроизводства».

Реалізація прав стягувача ускладнювалася, якщо доводилося здійснювати стягнення щодо майна померлих осіб. Саме тому тогочасним законодавством окремо надавалися повноваження і передбачалися особливі обов'язки судових приставів у таких ситуаціях. Загалом їх можна об'єднати у другу категорію функцій судових приставів, а саме: охоронного провадження. Охоронне провадження стосувалося майна померлих осіб у процесі визначення часток майна спадкоємців та введення у володіння. До обов'язків судових приставів належало зібрати всі необхідні документи (довідки, свідоцтва) і вести детальні записи у журналі.

Також «Уставом гражданского судопроизводства» передбачалися широкі можливості по забезпеченню прав стягувача. Був створений інститут попереднього виконання рішень, тобто рішень окружного суду, які ще не вступили в законну силу. Цей інститут передбачав захист інтересів позивача та відповідача. Відповідно до ст. ст. 737 та 738 УГС, суд, який дозволяв попереднє виконання, мав право вимагати від позивача забезпечення збитків, що загрожують відповідачеві. Проте тільки у двох випадках таке забезпечення було обов'язковим: коли воно було потрібне при виконанні заочного рішення та коли попереднє виконання дозволялося, з урахуванням того, що згодом рішення суду могло стати нездійсненим, або позивач міг зазнати великих збитків.

Способами забезпечення були: припинення передачі позивачу присудженого майна або стягнутих сум та відстрочення продажу описаного майна. Захист прав відповідача передбачав відшкодування збитків, заподіяних йому виконавчими діями, у разі відміни судового рішення. Так, згідно зі ст. 601 УГС, передбачалося право відповідача, виправданого судовим рішенням, стягнути з позивача збитки, понесені ним внаслідок забезпечення позову.

Устав визначив кілька основних способів виконання судових рішень – звернення стягнення на «недвижимое имущество» боржника, передача кредиту не рухомого майна боржника, його доходів та виробництва.

Судові пристави знаходилися під контролем того суду, при якому вони діяли. Стягувач мав право оскаржити дії судового пристава в 2-тижневий строк до суду, в окрузі якого виконувалося рішення.

Такий порядок примусового виконання судових рішень діяв у царській Росії до початку XX ст. З 1917 р. починається новий радянський етап розвитку інституту примусового виконання рішень.

Революція 1917 р. у Росії ознаменувала докорінні зміни в усіх галузях суспільного життя, в тому числі, в організації діяльності судової та виконавчої влади, оскільки інститут судових приставів було скасовано після Жовтневої революції водночас зі старою судовою системою царської Росії.

Слід наголосити, що судова система та система виконавчої служби на території України також зазнали змін. Першим законодавчим актом про суд в Українській РСР була Постанова Народного Секретаріату від 4 січня 1918 р. «Про запровадження народного суду», яка прямо вказувала на ліквідацію посад судових приставів. Тільки у 1920-их рр. нове радян-

ське законодавство про виконавче провадження скасувало засоби примусового виконання, що діяли в царській Росії, і встановило принцип недоторканності особи боржника. Арешт боржника, його особистий обшук, привід у суд для встановлення майнового стану, оголошення боржника неспроможним та інші засоби, направлені проти особи боржника, назавжди були скасовані, внаслідок цього відбулося зниження гарантій забезпечення прав стягувача у виконавчому провадженні.

Наступним нормативним актом, який стосувався діяльності судових виконавців та забезпечення прав стягувача, стала Тимчасова Інструкція для судових виконавців 1920 р., яка обмежила заходи примусового стягнення на майно боржника. Зазначена Інструкція встановлювала такі заходи примусового стягнення: звернення стягнення на рухоме майно та гроші боржника; звернення стягнення на винагороду, одержану боржником за місцем служби або роботи; вилучення у боржника та передача стягувачеві певної речі; провадження виконавчих дій за рахунок боржника, які він не виконав у строк, встановлений судовим рішенням. Судовий виконавець мав право запрошувати стягувача для виявлення майна боржника.

У радянський період права стягувача базувалися на таких нормативних актах: Інструкція про порядок виконання судових рішень (1939 р.), Закон «Про судоустрій УРСР» (1960 р.), Цивільно-процесуальний кодекс УРСР (1963 р.), Інструкція «Про порядок виконання судових рішень» (1966 р.), Інструкція «Про порядок виконання судових рішень» (1973 р.), а також Закон УРСР «Про судоустрій України» (1981р.). Останнім нормативно-правовим актом, прийнятим у радянські часи щодо виконавчого провадження, стала Інструкція «Про ви-

конавче провадження», яка була затверджена Наказом міністра юстиції СРСР № 22 від 15 листопада 1985 р. [1, с.14]. В цій Інструкції була визначена компетенція судового виконавця, і також зазначалося, що при здійсненні виконавчих дій судовий виконавець має право входити в приміщення, які займані боржником, проводити огляд всіх його сховищ (погреби, сараї, шафи, ящики тощо)[16].

Отже, аналізуючи радянський період розвитку інституту примусового виконання рішень, зазначимо, що для нього характерні такі етапи.

До 1938 р. – в період непу та Декретів «Про суд» ще досить активно застосовувалося дореволюційне законодавство, проте було скасовано посаду судового пристава та введено посаду судового виконавця для сприяння народним судам у діяльності по виконанню судових рішень. У період 1938-1963 рр. відбулося прийняття Закону «Про судоустрій СРСР, союзних і автономних республік», який визначив судових виконавців як єдиний орган примусового виконання, констатував, що судові виконавці перебувають при народних та обласних судах, а також при Верховних Судах автономних і союзних республік.

Протягом 1963 –1985 рр. було прийнято Цивільно-процесуальний кодекс УРСР, який встановив, що виконавче провадження втілено в особі судового виконавця, також було визначено права, обов'язки та порядок діяльності судового виконавця на більш високому законодавчому рівні. Останній період з 1985 по 1991 рр. ознаменувався затвердженням Інструкції «Про виконавче провадження», яка деталізувала окремі аспекти виконавчого провадження та правового статусу судового виконавця, закріпила права та обов'язки стягувача і боржника.

Проаналізувавши становлення інституту примусового виконання рішень

в історичній ретроспективі, зауважимо, що він пройшов складний шлях розвитку. Практична діяльність судових виконавців була дуже різноманітною. І хоча перші спроби регламентувати її були ще у Х–ХІ ст., найбільш детально вона була визначена у Судових статутах 1864 р. Вивчаючи радянське законодавство про виконавче провадження щодо примусових заходів, можна твердити, що в його розвитку був зроблений значний крок уперед у лібералізації виконавчого провадження: законодавство не містило прямих заходів примусового характеру, спрямованих на особу боржника – боргові тюрми, арешт боржника, заборона йому виїздити з певної місцевості на час виконання рішення суду – все це залишилося в минулому.

Подальший розвиток законодавства про виконавче провадження здійснювався вже у незалежній Україні, окремим його аспектом, що заслуговує на увагу, є забезпечення реалізації прав стягувача. До прав, якими наділений стягувач, належить виняткове право подачі заяви про відкриття виконавчого провадження (ст.18 Закону України «Про виконавче провадження»). Крім права подачі заяви на відкриття виконавчого провадження та видачу дубліката виконавчого документа, стягувач також має право подати заяву про поновлення строку пред'явлення виконавчого документа до виконання, про відмову від стягнення і повернення виконавчого документа (ст.11-1 Закону України «Про виконавче провадження»), тобто ініціювати початок та завершення виконавчого провадження. Стягувач має право реалізовувати свої права і обов'язки у виконавчому провадженні самостійно або через представників. Більше того, стягувач наділений особливим правом разом із заявою про відкриття виконавчого провадження надати заяву про накладення арешту

на майно боржника (ст. 24 Закону України «Про виконавче провадження»).

Стягувач, з метою забезпечення своїх прав у виконавчому провадженні, має право звернутися до державного виконавця з клопотанням про звернення до суду з поданням про обмеження права боржника виїжджати за межі України на період виконання рішення суду. Насамперед це стосується аліментних зобов'язань, адже боржник в іншому випадку може виїхати за кордон на постійне місце проживання, що ускладнить, чи навіть унеможливить виконання рішення суду.

Оскільки період здійснення виконавчого провадження потребує виділення державних коштів і може затягуватися у часі, для повного забезпечення прав стягувача йому надається право проавансувати витрати, пов'язані з проведенням виконавчих дій (наприклад, на: проведення експертизи, розшук боржника, надсилання документів виконавчого провадження рекомендованими листами та на інші витрати, встановлені Законом). Також згідно зі ст. 85 Закону України «Про виконавче провадження», стягувач має право подавати скарги на дії (бездіяльність) державного виконавця та інших посадових осіб державної виконавчої служби по виконанню рішення або відмову у здійсненні передбачених законом дій – до начальника відповідного відділу державної виконавчої служби, якому безпосередньо підпорядкований державний виконавець, або до суду.

Аналізуючи рівень забезпечення прав стягувача в Україні, зазначимо, що стягувач має досить широке коло прав і можливостей для їх реалізації, зокрема, завдяки новій редакції Закону України «Про виконавче провадження». Проте слід розуміти, що до права стягувача включають не лише безпосередні права, передбачені в законах. Права стягувача

реалізуються через повноваження судів, державних виконавців та державної виконавчої служби загалом. Забезпечення реалізації права стягувача можна гарантувати тільки за умови своєчасного забезпечення судом позовних вимог, шляхом накладення арешту на майно відповідача (майбутнього боржника), заборони вчиняти певні дії, оскільки своєчасне

невжиття судом таких заходів за клопотанням позивача зазвичай призводить до унеможливлення виконання рішення суду через приховування майна боржником, переоформлення права власності на майно на інших осіб. Тому реалізація прав стягувача в Україні потребує детального правового забезпечення і подальшого наукового дослідження.

Література

1. *Фурса С. Я., Щербак С. В.* Виконавче провадження в Україні. Навч. посіб. – К. Атіка, 2002. – 480 с.
2. *Яковлів А.* Українське право [Електронний ресурс] / <http://litopys.org.ua>
3. *Гуз А. М.* Історія держави і права України. Джерела права періоду Київської Русі: Навч. посіб. / Упорядкув. і наук. коментарі – А. М. Гуз. – К.: КНТ, 2007. – 72 с.
4. *Щербак С. В.* Адміністративно-правове регулювання виконавчого провадження в Україні: дис. ... к. ю. н.: 12.00.07. – К.: Національна академія наук України, Інститут держави і права ім. В. М. Корецького, 2002. – 218 с.
5. *Мартысевич И. Д.* Псков, судная грамота. Истор.-юрид. исследование. – М., 1951.
6. *Батлер У. Е.* Русское право к 1800 году глазами иностранцев: некоторые размышления // Вестник Московского Государственного Университета. (Серия 11 «Право»). – 1996. – № 3. – С. 53-54.
7. *Пашук А. Й.* Суд і судочинство на Лівобережній Україні в 17-18 ст. 1648-1782. – Львів: Вид-во Львівського ун-ту, 1967. – 179 с.
8. *Пихно Д.* Исторический очерк мер гражданских взысканий по русскому праву. – К.: Киевские университетские известия, 1874. – 153 с.
9. *Зезюлина Т. А.* Организационно-правовые основы становления и функционирования института судебных приставов в России (1864-1917г.г.): Автореф. дисс. ... к. ю. н.: Владимир: Владимирский юридический институт Федеральной службы исполнения наказаний, 2006. – 14 с.
10. Учреждение судебных установлений 1864 г., ноября 20 // Российское законодательство X – XX веков: В 9-ти т. – Т. 8: Судебная реформа / Под общ. ред. О. И. Чистякова. – М.: Юрид. лит., 1991. – С. 32-82.
11. Устав гражданского судопроизводства 1864 г., ноября 20 // Рос. законодательство X – XX в.: В 9-ти т. – Т. 8: Судебная реформа / Под общ. ред. О. И. Чистякова. – М.: Юрид. лит., 1991. – С. 13-251.
12. Устав уголовного судопроизводства 1864 г., ноября 20 // Рос. законодательство X – XX в.: В 9-ти т. – Т. 8: Судебная реформа / Под общ. ред. О. И. Чистякова. – М.: Юрид. лит., 1991. – С. 120-251.
13. *Стеценко Н. С.* Практична діяльність судових приставів за судовими статутами 1864 року // Internet: <http://www.nbuv.gov.ua>